

УДК 616.1(477)(092)

О. О. Якименко, з. д. н. т. України, д-р мед. наук, проф.

АКАДЕМІК М. Д. СТРАЖЕСКО ТА ЙОГО НАУКОВА СПАДЩИНА

(до 135-річчя з дня народження
М. Д. Стражеска)

Одеський національний медичний університет

Серед найвідоміших учених-медиків нашої країни одне з перших місць по праву належить видатному терапевтові, блискучому клініцисту, який продовжував славетні наукові традиції корифеїв вітчизняної медицини С. П. Боткіна, Г. А. Захар'їна, В. П. Образцова, фундатору великої наукової школи, академіку Академії наук СРСР, Академії наук УРСР, Академії медичних наук СРСР Миколі Дмитровичу Стражеску.

М. Д. Стражеско народився 17 (29) грудня 1876 р. в Одесі. Середню освіту дістав у Рішельєвській гімназії (Одеса). Після закінчення гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, який закінчив у 1899 р., отримавши диплом лікаря з відзнакою. Свою трудову діяльність Микола Дмитрович розпочав у терапевтичному відділенні Київської міської лікарні під керівництвом видатного вітчизняно-

го клініциста В. П. Образцова. Тісний контакт із відомим фахівцем і допомога, яку той надавав молодому лікареві на перших кроках його наукової та лікувальної роботи, визначили подальший життєвий шлях М. Д. Стражеска. В. П. Образцов помітив неабиякі здібності молодого лікаря, який став його найкращим учнем, а потім протягом багатьох років — помічником і однодумцем [1–3].

У 1902 р. Стражеско успішно склав докторантські іспити і відправився до Петербурга в лабораторію І. П. Павлова. Протягом двох років він працював у цій лабораторії, опановував методику фізіологічного експерименту і біохімічних досліджень. Згадуючи цей період, Микола Дмитрович писав: «Робота в Петербурзі остаточно, на все життя укріпила в мені переконання, що без фізіології і біохімії клініцист не тільки не може займатися на-

уковою роботою, але і не може стати освіченим медиком-практиком» [4].

Під керівництвом І. П. Павлова М. Д. Стражеско виконав експериментальне дослідження з фізіології травлення. Отриманий матеріал був узагальнений у монографії «До фізіології кишок», у якій автор вирішив низку важливих питань хімізму травлення і засвоєності продуктів у тонкій і товстій кишках, визначив значення соку сліпої кишки в акті травлення, роль баугінієвої заслінки та ін. У 1904 р. у Військово-медичній академії (Петербург) ця робота була представлена як дисертація, після захисту якої претендент дістав науковий ступінь доктора медицини (нині доктор медичних наук).

У 1904 р. після захисту дисертації М. Д. Стражеско повернувся до Києва, де працював на посаді старшого орди-

натора, старшого асистента і приват-доцента факультетської терапевтичної клініки проф. В. П. Образцова в Київському університеті. У 1908 р. він очолив кафедру приватної патології та терапії Київського жіночого медичного інституту, а в 1917 р. — кафедру пропедевтичної терапії того ж інституту. Одночасно він обіймав посаду завідувача терапевтичного відділення Київської міської лікарні, на базі якої широко розгорнув свою клінічну роботу. Почалася абсолютно самостійна багатогранна наукова та лікувальна діяльність М. Д. Стражеска. Незабаром колектив, керований Миколою Дмитровичем, значно поповнився: прийшли лікарі, що працювали у В. П. Образцова, який у зв'язку з тяжким захворюванням залишив клініку в 1918 р.

Всесвітньо відомий терапевт, кардіолог, ревматолог професор М. Д. Стражеско з 1919 по 1922 рр. завідував кафедрою факультетської терапії медичного факультету Новоросійського університету — нині вона у складі кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб і терапії Одеського національного медичного університету.

У ті голодні роки в Одесі лютували епідемії холери, черевного і висипного тифів. Професор М. Д. Стражеско брав участь в організації боротьби з епідеміями разом із професорами Д. К. Заболотним, В. К. Стефанським, В. В. Вороніним, В. П. Філатовим, Я. Ю. Бардахом — керівником бактеріологічної станції, заснованої ще І. І. Мечниковим. М. Д. Стражеско консультував хворих у клініці, а також в Одеському військовому госпіталі, де став основоположником лікувальної справи в Червоній Армії. Він очолював комісії губернського відділу охорони здоров'я, організував медичну пресу в Одесі.

Академік М. О. Ясиновський, що очолив кафедру пізні-

ше, у студентські роки був учнем проф. М. Д. Стражеска. Наукова співдружність великих учених зберігалася все життя. Саме М. Д. Стражеско в перші повоєнні роки залучив Михайла Олександровича до керівництва ревматологічною службою в республіці. «...Вважаю, що Вам потрібно організувати Одеський ревматологічний комітет, який увійде до Українського ревматологічного комітету», — писав він у липні 1946 р.

У 1922 р. М. Д. Стражеско повернувся до Києва. Саме у цьому місті дістала високої оцінки наукова, педагогічна і громадська діяльність ученого. У 1922 р. М. Д. Стражеска було обрано директором пропедевтичної клініки, а в 1927 р. — завідувачем госпітальної клініки Київського університету. З 1929 р. він одночасно керував і факультетською клінікою. У цей час ще ширше розгорнулася клінічна і науководослідницька робота Миколи Дмитровича і його учнів. Керований ним колектив поповнили нові доценти, асистенти, аспіранти і лікарі-екстерни. У 1934 р. М. Д. Стражеско був обраний дійсним членом Академії наук УРСР. У 1934 р. Миколу Дмитровича запросили керувати клінічним відділенням Інституту клінічної фізіології Академії наук УРСР. У 1936 р. він очолив створений з його ініціативи Український інститут клінічної медицини, відомий далеко за межами СРСР, і плідно працював над найважливішими проблемами клініки і патології.

У роки Великої Вітчизняної війни, перебуваючи в евакуації в Уфі, М. Д. Стражеско займався проблемами патології військового часу, зокрема питаннями ранового сепсису, очолював кафедри факультетської терапії Башкирського медичного інституту (1941–1943) і І Московського медичного інституту (1942). Одночасно він був консультантом госпі-

талів Міністерства охорони здоров'я СРСР. Робота з вивчення ранового сепсису була завершена в Українському інституті клінічної медицини, куди після звільнення Києва від загарбників повернувся М. Д. Стражеско. У 1943 р. він був обраний дійсним членом Академії наук СРСР, а в 1944 р. став одним із перших членів щойно створеної Академії медичних наук СРСР. Факультетською клінікою Київського університету й Українським інститутом клінічної медицини Микола Дмитрович керував до кінця свого життя (1952).

Перу М. Д. Стражеска належать близько 200 наукових праць, присвячених різним питанням клініки та лікування внутрішніх хвороб. Важко знайти таку галузь клінічної медицини, яка була б поза увагою Миколи Дмитровича і його учнів, проте основним напрямом його наукової діяльності завжди залишалися кардіологія і гастроентерологія.

Перші за часом клінічні й експериментальні дослідження, виконані М. Д. Стражеском, присвячені питанням патології серцево-судинної системи. Серед досліджень, проведених у цей час, особливої згадки заслуговують такі*: «О колебаниях кровяного давления сердечного происхождения» (1907), «О мелодии сердца при сердечном блоке» (1907), «О происхождении и значении раздвоенных и добавочных сердечных тонов и о характере венного пульса при нейрастении сердца» (1907), «О периодических колебаниях кровяного давления, зависящих от деятельности сердца» (1908), «Об одновременной регистрации различных отделов сердца и кровяного давления» (1908), «Современная диагностика болезней сердца» (1908), «О диастолическом сердечном толчке, диастолическом добавоч-

* Усі праці М. Д. Стражеска подаються мовою оригіналу (ред.).

ном тоне и дикротизме пульса при недостаточности клапанов аорты» (1910), «К вопросу о влиянии сердечных средств на блуждающие нервы» (1910), «О клиническом значении определения кровяного давления» (1913), «Редкий случай сердечного полного блока» (1914). У цих працях він продовжував розвивати основні положення В. П. Образцова щодо клінічної оцінки деяких аускультативних феноменів при захворюваннях серця, зокрема тричленного ритму при неврозі серця, діастолічного додаткового тону при недостатності клапанів аорти та ін. Микола Дмитрович описав звукові явища при блокаді серця, зокрема періодичну появу надзвичайно гучного I-го тону, що дістав назву «гарматного тону» М. Д. Стражеска.

Понад 100 років тому на I з'їзді російських терапевтів (1909) В. П. Образцов разом із М. Д. Стражеском уперше в історії медицини доповіли про випадок прижиттєвого розпізнавання інфаркту міокарда. Оpubлікована спільно з В. П. Образцовим робота «К симптоматологии и диагностике тромбоза венечных артерий сердца» (1910), у якій уперше в світі подано розгорнутий опис різних клінічних форм інфаркту міокарда і виявлено його основну патогенетичну ланку, здобула йому світове визнання. Над проблемою інфаркту міокарда вчений продовжував плідно трудитися і в подальші роки: «К прижизненному распознаванию инфаркта сердечной мышцы и его последствий» (1930) — свої спостереження він науково довів у цій роботі. Така проблема цікавила його до останніх днів життя і була однією з головних, над якими працював керований ним інститут.

Велике значення мали дослідження М. Д. Стражеска, що стосуються стенокардії та серцевої астми. Результати цих досліджень опубліковані ним у

монографії «Грудная жаба и сердечная астма» (1925), у якій розглядаються суть, схожість і відмінність, а також закономірності співвідношення цих двох захворювань.

Становлять цінність роботи М. Д. Стражеска, присвячені питанням клінічної фармакології, особливо його монографія «Строфантин как сердечное средство» (1910), що є зразком клініко-експериментального дослідження. У цій праці автор докладно описав механізм дії строфантину, встановив дози і показання до його застосування, тим самим сприяючи впровадженню цього препарату в практику охорони здоров'я.

Великі заслуги М. Д. Стражеска і його учнів у вивченні запальних процесів, що трапляються в кардіологічній клініці. Його багаторічні клінічні спостереження у цій галузі викладені в роботах «О классификации эндокардитов, течения их и предсказаниях про них» (1930), «Проблема ревматизма» (1930), «Перикардит» (1932), «О заболевании сосудистой системы при хроническом сепсисе» (1932), «К вопросу о патогенезе отека» (1933), «О роли стрептококка в этиологии и патогенезе ревматизма» (1934), «Теория ревматизма» (1934), «О ревматизме» (1935) та ін.

М. Д. Стражеско та представники його школи глибоко і всебічно вивчали клініку і патогенез недостатності кровообігу. Після низки робіт, присвячених вивченню гемодинамічних процесів у здорових людей, і досліджень зі стомлення М. Д. Стражеско на з'їзді терапевтів України запропонував нову концепцію вчення про недостатність кровообігу як порушення не тільки серцево-судинної системи, але і всього організму. Основою цього захворювання, як вважав Микола Дмитрович, є порушення обміну, головним чином у протоплазмі. Він указував, що ліку-

вання недостатності кровообігу на відомих стадіях її розвитку стає неможливим без регуляції обміну у хворому організмі. Ці погляди вчений виклав у таких своїх працях: «Функциональная недостаточность сердечно-сосудистой системы» (1926), «Проблема декомпенсации кровообращения» (1934), «К проблеме расстройства циркуляции. О терминальной дистрофической форме расстройства кровообращения» (1936), «Спорные вопросы в проблеме недостаточности кровообращения» (1937), «Про патогенез хронічної недостатності кровообігу і нові шляхи в її терапії» (1940), «О принципах лечения хронической недостаточности кровообращения в связи с ее патогенезом» (1941).

У 1935 р. на XII Всесоюзному з'їзді терапевтів М. Д. Стражеско спільно зі своїм учнем В. Х. Василенком запропонував класифікацію недостатності кровообігу, яка була прийнята з'їздом і актуальна й донині.

У роботі «Шок и коллапс в клинике внутренних болезней» (1939) М. Д. Стражеско виклав результати дослідження розладів кровообігу судинного походження і довів, що хоча клінічні прояви шоку і колапсу можуть бути різними, проте патологічна сутність цих синдромів єдина.

У світлі уявлень про цілісність організму в його взаємозв'язку із зовнішнім середовищем М. Д. Стражеско трактував і гіпертонічну хворобу. У роботі «Спирні питання у вченні про гіпертонію» (1940) обговорені особливості клініки гіпертонічної хвороби і підкреслено, що це захворювання всього організму, а не тільки серцево-судинної системи. Своїми науковими працями і практичною діяльністю, спрямованими на вивчення серцево-судинної системи, Микола Дмитрович вніс багато нового і цінного у розвиток цієї галузі ме-

дицини, що дає повну підставу вважати його одним з основоположників вітчизняної кардіології.

Чільне місце у працях М. Д. Стражеска і представників його школи посідають проблеми гастроентерології, які приваблювали Миколу Дмитровича впродовж багатьох років наукової діяльності. Особливо велике значення мають дві фундаментальні праці: його докторська дисертація «К физиологии кишек» (1904) і монографія «Основы физической диагностики заболеваний брюшной полости» (1924), що надали подальшого розвитку основоположним принципам глибокої ковзної методичної пальпації В. П. Образцова. Ця класична монографія написана М. Д. Стражеском у той час, коли методична пальпація черевної порожнини була мало відома лікарям. Книга не втратила свого значення до теперішнього часу.

Кілька великих праць М. Д. Стражеска і його учнів присвячені патогенезу і лікуванню виразкової хвороби. Ця проблема є традиційною для київської терапевтичної школи. На XIII Всесоюзному з'їзді терапевтів Микола Дмитрович виступив із програмною доповіддю «Патогенез язвенной болезни» (1947). У своїх працях він неодноразово наголошував на значенні нейрогенних моментів і загальних змін в організмі у виникненні виразкової хвороби «Про патогенез та терапію пептичної виразки шлунку та дванадцятипалої кишки» (1925); при цьому він указував на роль конституціональних особливостей і розладу рівноваги парасимпатичної та симпатичної нервової систем, у зв'язку з чим порушується клітинний і тканинний обмін усього організму, знижується життєдіяльність слизової оболонки шлунку і дванадцятипалої кишки, чому сприяє порушення кровообігу в слизовій оболонці; останнє він по-

яснював спазмом мускулатури підслизового відділу кишки, обумовленим рефлекторним подразненням, що надходить від якого-небудь органа черевної порожнини.

Істотну увагу в своїх роботах М. Д. Стражеско приділяє захворюванням печінки і жовчовивідних шляхів: «К вопросу о ложном циррозе печени» (1901), «О желчном перитоните» (1923), «К вопросу о прободении желчного пузыря в свободную брюшную полость при желчнокаменной болезни и показания к операции при ней» (1922), «О холецистохолангитах и их лечении» (1929), «О прижизненной диагностике закупорки правой ветви воротной вены» (1934), «Задачи и возможности функционального исследования печени» (1941), «Гепатопаренхиматозный барьер у внутренней патологии» (1944). Деякі положення, висунуті Миколою Дмитровичем, зберігають своє значення і сьогодні.

Праці М. Д. Стражеска в галузі фізіології та патології травлення численні й різноманітні. Вони значно розширили і доповнили симптоматологію багатьох захворювань черевної порожнини. Перу великого вченого належать праці: «Случай газового нарыва под грудобрюшной преградой» (1901), «О подвижной слепой кишке» (1910), «Болезни желудка» (1927), «Клініка колітів» (1927), «Желудок. Саркома» (1929), «Желудок. Язва» (1929), «Колит» (1930), «Кишкові хвороби» (1934), «Шлункові хвороби» (1934), «Хвороби очеревини» (1934), «Патогенез язвенной болезни» (1944).

Важливе значення в клінічній і науковій діяльності школи М. Д. Стражеска відводиться проблемам клінічної гематології. У своїх роботах з гематології він піддав критиці існуючі класифікації хвороб кровотворних органів і показав, що ізольованих уражень цих органів не існує, а є окремі

синдроми, що розвиваються залежно від конституції та стану всього організму. Серед його праць у цій галузі заслуговують особливої згадки такі: «Случай бледного краснокровья» (1908), «Клініка лихого недокрів'я» (1929), «Острая лейкемия и ее отношение к сепсису, лимфоидоклеточным ангинам, агранулоцитозу, алейкии и пернициозной анемии» (1940), «Атлас клинической гематологии» (совместно с Д. Н. Яновским, 1940).

Всебічно ерудований клініцист, М. Д. Стражеско був і видатним загальним патологом. Його перу належать роботи з проблем алергії, патогенезу набряків, довголіття, стомлення, а також про роль порушення гематопаренхиматозного бар'єру у внутрішній патології: «К проблеме отека» (1934), «О значении аллергии в терапевтической клинике» (1935), «К вопросу о патогенезе отека» (1933), «Изменение кровеносных капилляров кожи человека в периоде анафилактико-аллергических состояний» (1937), «Об особенностях проявления и течения болезней у стариков» (1939), «Об утомлении и усталости у лиц с нарушенным кровообращением» (1940), «Про гематопаренхиматозний бар'єр у внутрішній патології» (1944) та ін.

Слід згадати і про те, що М. Д. Стражеско стояв біля витоків зародження вітчизняної геронтології, основоположником якої в СРСР був академік О. О. Богомолец. Ще у 1939 р. в Києві відбулася перша в світі наукова конференція з проблем старіння, у якій активну участь взяли представники школи М. Д. Стражеска.

Микола Дмитрович приділяв багато уваги історії вітчизняної медицини. Він опублікував роботи: «Владимир Петрович Филатов» (спільно з О. В. Леонтовичем і Р. Є. Кавецьким, 1939), «Профессор В. П. Образцов» (спільно з М. М. Губергрідом і Ф. А.

Одинцовим, 1947), «Пути развития киевской терапевтической школы» (1947), «Советская медицина к XXX годовщине Октября» (1947), «Ученый-патриот» (пам'яті О. О. Богомольця, 1947), «Влияние И. П. Павлова на направление внутренней медицины» (1948).

Всюди, де працював Микола Дмитрович, навколо нього швидко гуртувався творчий колектив науковців і педагогів. Він не тільки проводив власні дослідження, але й уміло організовував науково-дослідну роботу в колективі, наполегливо прагнув підготувати наукову зміну, що задовольняє найвищим вимогам. Висока компетентність, непоказна діловитість, серйозність підходу до питань, що вивчаються, — ось найбільш характерні риси М. Д. Стражеска як людини і лікаря.

Під його керівництвом більше 100 науковців захистили докторські та кандидатські дисертації.

М. Д. Стражеско завжди приділяв велику увагу роботі з молодими лікарями, віддаючи багато сил і енергії навчанню і вдосконаленню кваліфі-

кованих терапевтів. Серед учнів М. Д. Стражеска — 32 керівники кафедр і доценти в різних містах СРСР. Тисячі лікарів слухали його лекції і були присутні на його обходах і обговоренні хворих, вчилися у нього клінічному мисленню, спостережливості та любові до лікарської справи.

М. Д. Стражеско брав активну участь у редагуванні медичних журналів, організації наукових конференцій, виданні poradників і підручників, був редактором розділу «Внутрішні хвороби» першого видання Великої медичної енциклопедії, почесним членом багатьох наукових товариств.

28 квітня 1952 р. постановою Ради Міністрів УРСР № 1149 Українському науково-дослідному інституту клінічної медицини (Київ) присвоєно ім'я академіка М. Д. Стражеска.

Микола Дмитрович Стражеско помер 27 червня 1952 р.

Видатний учений, талановитий клініцист, блискучий педагог і людина великої особистої привабливості — таким назавжди увійшов в історію

вітчизняної терапії Микола Дмитрович Стражеско.

У 1977 році Інститут клінічної медицини було реорганізовано в Інститут кардіології, оскільки дослідження захворювань серцево-судинної системи було пріоритетом його діяльності, а також діяльності Миколи Дмитровича [3].

Інститут кардіології по праву можна вважати творінням академіка М. Д. Стражеска, у якому його мрія втілена в життя. Сьогодні він носить назву Національний науковий центр «Інститут кардіології імені академіка М. Д. Стражеска НАМН України» і нині відзначає своє 75-річчя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобров В. Академік Микола Стражеско (1876–1951) / В. Бобров // Агапіт. – 1996–1997. – № 5/6. – С. 31–36.

2. Калита Б. Т. Микола Стражеско / Б. Т. Калита ; за ред. К. Ф. Дупленка. – К. : Молодь, 1977. – 200 с.

3. Коваленко В. М. Академік Стражеско та його нащадки / В. М. Коваленко, В. М. Корнацький. – К. : Четверта хвиля, 2003. – 180 с.

4. Стражеско Н. Д. От сумерек к свету (воспоминания о пройденном пути) // Врачебное дело. – 1950. — № 2. – С. 101–108.

УДК 613/615(477)(092)Блауберг

О. В. Шальнова-Козаченко, канд. мед. наук, доц.

МАГНУС БОГДАНОВИЧ БЛАУБЕРГ

(до 145-річчя з дня народження)

Одеський національний медичний університет

Вступ

Серед важливих проблем наукових досліджень кафедр одеської вищої медичної школи — історія *alma mater* (1900–2011): розвиток наук і педагогічного процесу у цілому на факультеті-в академії-інституті-університеті (державному/

національному), окремих наук і предметів викладання, кафедр, персоналії вчених, що створили ім'я університету, характеристика побуту і життя професорів минулого і студентів. Практично кожна з названих проблем передбачає розробку персоналій учених із біографічними відомостями про них з уточнен-

ням дат і місць народження і смерті, видів діяльності та державної належності; із віддзеркаленням життєдіяльності, науково-педагогічної, науково-літературної творчості й громадської діяльності, оцінкою ролі у розробці ідей і напрямів, у розвитку теорії та практики розділу медичної науки, який